

II. Gázi Giráj kán, a költő és a hadvezér*

Inter arma silent Musae, azaz *Fegyverek közt hallgatnak a múzsák* – tartja a latin közmondás. Mi magyarok azonban azonnal tudunk ellenpéldát hozni, hiszen két jelentős költőnk, Balassi Bálint és Zrínyi Miklós éppen a 16–17. századi nagy török háborúk idején fejtette ki irodalmi munkásságát úgy, hogy mellette kivették részüket a törökellenes harcokban is. A magyar szerelmi költészet megalkotója, Balassi Bálint 1595-ben Esztergom ostrománál kapott halálos sebet, az epikus alkotásairól ismert Zrínyi Miklós pedig az eszéki híd felégetésével szerzett nemzetközi hírnevet 1664-ben, s neve Montecuccolié mellett komoly eséllyel felmerült a császári hadsereg fővezéri tisztségének tárgyalásakor. Nem volt ez másképp az ellenfél oldalán sem. Noha az előítéletekkel terhes európai forrásokban a Magyarországot megszálló törökök és a mellettük harcoló tatár segédcsapatok műveletlen barbárokként, a pusztítás művészeiként jelennek meg, Sudár Balázs legújabb kutatásai kimutatták, hogy a Hódoltságban élő törökök nemcsak a kardot, de a tollat is jól forgatták, s a két központban, Budán és Pécsen pezsgő szellemi élet zajlott.¹ A krími tatár krónikák is megőrizték a jelentősebb kánok irodalmi alkotásait, verseit, versformában írt leveleit. Közülük is kiemelkedik II. Gázi Giráj kán, aki a Krím félszigetet és a Fekete-tenger felett elterülő steppét magában foglaló Krími Kánságban uralkodott 1588–1607/8 között.²

A Krími Kánság a Dzsingisz kán által létrehozott Mongol Birodalom utódállamából, az Arany Hordából (1223–1502) vált ki a 15. század negyvenes éveinek elején, és egészen az orosz annexióig, 1783-ig, Kelet-Európa történetének egyik meghatározó szereplője volt.³ A Krími Kánságot Kelet-Európa történetének tárgyalásakor – ha egyáltalán szóba kerül – az Oszmán Birodalom vazallusaként szokták emlegetni, holott a Giráj-dinasztia vezetésével létrejött új állam a 16. század végéig inkább szövetségese, mintsem vazallusa volt

* A tanulmány eredeti változata a következő helyen jelent meg: BÁCSORSZÁG – VAJDASÁGI HONISMERETI SZEMLE 57(2011), 48–52.

¹ Sudár Balázs: A tizenöt éves háború török költői. *Had történelmi Közlemények* 117 (2004):4, 1146–1165.

² Életére ld. Halil İnalcık szócikkét. *Encyclopaedia of Islam*, Vol. II. Leiden, 1965. 1046–1047.

³ Alan W. Fisher: *The Crimean Tatars* (Hoover Institution Publications 166). Stanford, 1978. Alan W. Fisher: *The Russian annexation of the Crimea, 1772–1783*. Cambridge, 1970.

az oszmán szultánoknak. A Krímmel egyidőben másik három nomád állam is önállósodott: a Volga és a Káma mentén a Kazányi Kánság (1437–1552), a Volga és a Jajik (Ural) folyó között a Nogaj Horda (1480–1556), a Volga és Dnyeper között a Nagy Horda (1466–1502). Ez utóbbihoz tartozott Asztrahány, amely körül majd csak a Nagy Horda bukása után jön létre a rövid életű Asztrahányi Kánság (1502–1556).⁴ Az új muszlim kánságok mindegyike arra törekedett, hogy befolyása alá vonja a többieket, hogy visszaállítsa az egykori Arany Horda területi egységét, és megadóztassa a szomszédos keresztény országokat, a Moszkvai Nagyfejedelemséget és a lengyel-litván államot.

Legsikeresebbnek a krími tatárok bizonyultak, akik a 16. század húszas-harmincas éveiben Kazányban és Asztrahányban kánokat állítottak a Giráj-dinasztiából, s az évi adó beküldésével a moszkvai és litván nagyfejedelmek is a krími kánt ismerték el az Arany Horda örökösének. A Giráj-dinasztia sikerei azonban csak átmenetinek bizonyultak. A 16. század közepére Moszkva annyira megerősödött, hogy aktívan beleavatkozhatott a Kelet-Európa feletti hegemonia megszerzéséért folytatott steppei politikába. 1533-ban IV. (Rettegett) Iván személyében olyan uralkodó került trónra, aki Oroszország minden erejét a tatárok ellen összpontosította. 1552-ben elfoglalta Kazányt, ezzel Asztrahány sorsa is megpecsételődött, jöllehet csak négy év múlva került orosz kézre.

Kazány és Asztrahány elfoglalása óriási jelentőséggel bírt: Oroszország elvágta a törökség Közép-Ázsiától a Krímen át Konstantinápolyig húzódó gazdasági és kultúrkapcsolatainak láncolatát. Kazány és Asztrahány birtokában az oroszok kijutottak a Kaszpi-tengerre, lehetőségük nyílt arra, hogy hatékonyabban kihasználják szövetségüket a perzsákkal közös ellenségük, a törökökkel és a tatárokkal szemben. A volgai vízi út teljes ellenőrzése pedig utat nyitott Oroszország terjeszkedésének Szibéria és Közép-Ázsia felé.

A Krímben Kazány és Asztrahány elvesztését csak időlegesnek tekintették, és hamarosan tervek születtek visszafoglalásukra. Isztambulban, a szultáni dívánban már 1563 óta érlelődött egy Asztrahány elleni hadjárat terve, ehhez pedig csatornát akartak ásni a Don és a Volga közé, ahol a két folyó hat tengeri mérföldre közelítette meg egymást. Ősidők óta szállították át itt szárazföldi úton, görgőkön hajóikat az egyik folyóról a másikra a különböző népcsoportok. A csatorna megépítésétől nemcsak az oroszok visszaszorítását remélték, hanem azt is, hogy vízi úton könnyebben lehet majd az oszmán sereg élelem- és hadianyag utánpótlását biztosítani a perzsa hadjáratokon. A Szafavida dinasztia által uralt sííta Irán ugyanis a legnagyobb kihívást jelentette

⁴ Részletesen ld. Vásáry István: *Az Arany Horda*. Budapest, 1986.

az Oszmán Birodalom számára. A földmunkák zavartalan biztosítására előbb Asztrahányt kellett volna elfoglalniuk, de a mindössze tíz ágyúval támogatott egyesült török–tatár sereg nem boldogult az oroszok által időközben megerősített várral. A kudarc demoralizálta a csapatokat, ráadásul a kor technikai színvonalán – 1569-et írtak ekkor – a csatorna megépítése eleve lehetetlen vállalkozásnak bizonyult, ezért nagy emberveszteségek árán kénytelenek voltak felhagyni vele.⁵ A krími kán, I. Devlet Giráj kán (1551–1577) azonban nem adta fel, székhelyén akarta megtörni orosz ellenfelét. 1571-ben egészen Moszkva alá vezette hadait, hogy így kényszerítse ki Kazány és Asztrahány visszaadását, vagy legalább a veszteséget megbosszulja. A mongol kor óta ez volt az utolsó alkalom, hogy a tatárok Moszkva alatt nyargaltak. A cári udvar elmenekült, a tatárok a várost felgyújtották, de a Kreml olasz mesterek által épített szilárd kőfalaival már nem boldogultak.

Ezen vészterhes években született, valamikor a Kazány elvesztése körüli években, Devlet Giráj kán fia, Gázi Giráj szultán, akinek nem véletlenül adták a ‘hitharcos’ jelentésű Gázi nevet. Tatár szokás szerint születése után Gázi Giráj rögtön a cserkeszek Besleni törzséhez került. A krími kánnak meghódolt cserkeszek között biztonságban nevelkedett 15 éves koráig, és csak ekkor tért vissza az apjához, a bahcsiszeráji palotába. A cserkeszeknél megtanulta a lovaglás, a nyilazás és a tűzfegyverrel való bánás fortélyait, hozzászokott a kemény hadi élethez. Szellemi képességeit a tudósok (*ulemák*) közül kiválasztott nevelője (*atabeg*) pallérozta. A tűzkeresztségen apja Asztrahány és Moszkva ellen vezetett hadjáratain esett át. De bátyja, II. Mehmed Giráj kán oldalán is ott találjuk az oszmánok 1578-ban megindult és tizenkét éven át tartó perzsa háborújának hadjáratain.⁶ Az oszmánok haderejének hanyatlását jól mutatja, hogy a 16. század végétől mind gyakrabban használtak tatár segédc csapatokat európai és ázsiai hadakozásaik során. A 16. század utolsó harmadáig nem jelentett különös nehézséget a Giráj-dinasztia steppei törekvéseit és a török hadvezetés igényeit összhangba hozni. 1571 után pedig, mivel a tatárok végleg kiszorultak a steppei örökségből, az északi frontokon felszabaduló tatár seregnek az oszmán hadjáratok biztosítottak új zsákmányszerzési lehetőségeket.

⁵ A hadjáratot Báthory István legyel király követe, Andrzej Taranowski, a szemtanú hitelességévé írta le. A jelentést kiadta: Lajos Tardy–István Vásáry: Andrzej Taranowski's Bericht über seine Gesandtschaftsreise in der Tartarei (1569), *Acta Orientalia Hungaricae* 28 (1974), 213–252.

⁶ A perzsa háborúkra ld. Bekir Kütükoğlu: *Osmanlı-Iran Siyasi Münasebetleri (1578–1612)* [Török–iráni politikai kapcsolatok 1578–1612 között]. Istanbul 1993. 86, 106–107, 123–124.

Gázi Giráj azonban nem sokáig harcolt a perzsa hadjáratokban, mert a hadiszerencse hamar elhagyta, és már 1579-ben fivérével, Adil Girájjal együtt a perzsák fogságába esett. Mindkét kánfit erős őrizet alatt, de rangjuknak megfelelően tartották. Felajánlották nekik, hogy lépjenek át a perzsa sah szolgálatába. Különösen Adil Girájt győzködték, akihez még a lányát (más források szerint nővérét) is hozzá akarta adni a sah, hogy rokoni szállal erősítsék meg szövetségüket. Adil Girájból azonban nem lett vő, élete szomorú véget ért. Az udvari intrikusok meggyanúsították, hogy mind a sah nővérével, mind feleségével szerelmi kapcsolatban áll, ezért rövid úton kivégezték.⁷ Adil Giráj fordulatokkal teli életét a 19. században élt török író, Namık Kemal dolgozta fel *Cezmi* című regényében.

Gázi Giráj óvatosabb volt a bátyjánál. A sah tanácsadói azt javasolták, hogy őt Sirvánba helyezték helytartónak. A Szafavida dinasztia által uralt Irán 1538-ban hódította meg és csatolta birodalmához Sirvánt. A Derbent városától a Kura folyó deltájáig húzódó, területét tekintve kicsinek számító tartomány az észak-déli kereskedelmi útvonal tengelyén feküdt, ezért jelentős jövedelmet ígért. De az ekkor még csak 25. életéve körül járó ifjú nem szédült meg az ajánlattól. A visszautasításra a sah szorosabb őrizettel válaszolt, Kahkaha (Alamut) várába záratta Gázi Girájt, ahol hét éven keresztül raboskodott.⁸ A fogság egyhangúságát perzsa nyelvű verseléssel oldotta. Halim Giráj szultán a 19. század elején írt történeti munkájában említést tesz Gázi Giráj *Dívánjáról*, azaz versgyűjteményéről, mely sajnos még nem került elő.⁹ Irodalmi működésének ebből a korszakából mindössze egy négysoros epigramma maradt fenn (*rubai*), amelyben udvarias formában indokolta meg, miért utasította vissza a sah ajánlatát.¹⁰

Nyolcévi raboskodás után aztán egy óvatlan pillanatot kihasználva, három társával együtt megszökött. Dervisruhába öltözve sikerült az első oszmán várig, Erzurumig elvergődnie. Innen Isztambulba ment, majd a Giráj-családtagok rumélieai tartózkodási helyére, Yamboluba (Bulgária) került. A kalandos életű ifjú itt élhette volna a kánfik eseménytelen, de biztonságos életét, ha a szerencse ismét rá nem mosolyog: az 1588-ban megüresedett krími trón

⁷ Kütükoglu: *Osmanlı-İran*, 103.

⁸ İsmail H. Ertaylan: *Gazi Giray Han, hayatı ve eserleri*. [Gázi Giráj élete és művei] İstanbul 1958.

⁹ Halim Giray: *Gülün-i hanan*, yahut Qırım tarihi. [A kánok rózsakertje, avagy a Krím története], Arifzade Abdulhakim Hilmi (Ed.), Konstantiniyye 1327/1911. 64. A szultán az uralkodócsalád tagjainak címe volt a Krímen és nem jelentett szuverén uralkodót.

¹⁰ Halim Giray: *Gülün-i hanan* 60.

betöltésére III. Murád szultán (1575–1595) Gázi Girájt találta legalkalmasabbnak. A szultán döntésében kétségkívül szerepet játszott Gázi Giráj konzekvens oszmán–barát magatartása a perzsa háború alatt és fogsága idején, de ugyanilyen nyomatékkal eshetett latba kivételes, karizmatikus egyénisége, mellyel a Portán sok hívet szerzett magának. A korabeli oszmán források kiemelik, hogy Gázi Giráj egyforma tökélyvel bírta az oszmán–török, az arab és a perzsa nyelvet, művészien zenélt (szinte minden hangszeren játszott), kiválóan verselt, jártas volt a tudományokban és a filozófiában. Verseiben a *Gazáyi* vagy a *Hán Gázi* írói álnevet (*mahlas*) használta.¹¹

Amikor 1588-ban Gázi Giráj a Krím trónjára került, még folyt a perzsa háború, de a tatárok már nem vettek részt benne. Uralkodásának első éveit a hagyományos krími politika jegyében, Lengyelország és Oroszország elleni hadjáratokkal teltek el. A krími sereg azonban már nem aratott könnyű sikereket. A 16. század végére a kánság keresztény szomszédai kiépítették katonai ütközőzónáikat: Lengyelország felé a zaporozsi, Oroszország felé a doni kozákság állta útját a tatároknak. Az 1590-es évek elején Moszkva ellen vezetett hadjáratát az orosz források egybehangzóan vereségnek értékelték, hiszen maga a kán is sebesülten tért vissza a Krímbe. Gázi Giráj oroszországi kudarcával egy időben az Oszmán Birodalom horvátországi végein kiújultak a harcok, a török fővárosban pedig egyre erősödött a háborús párt hangja. A kán, hogy országának északi határait biztonságban tudja, 1592 februárjában békét kötött a lengyelekkel, a rákövetkező évben pedig az orosz cárral szüntette meg a háborús állapotot. A tizenöt éves háború előestéjén így Gázi Girájt külső fenyegetés nem akadályozta abban, hogy hadseregének a szultán magyarországi hadjáratain biztosítson új zsákmányszerzési lehetőségeket.

Az Oszmán Birodalom és Habsburgok között 1591-ben kisebb összecsapásokkal kezdődő és 1606-ig tartó háborúskodásba torkolló ún. hosszú vagy tizenöt éves háború az oszmánok újbóli nagy kísérlete volt arra, hogy megszerezzék az egykori Magyar Királyság egész területét.¹² A háború megindításához az ürügyet a császár kétévi adójának elmaradása szolgáltatta. Az 1547-es békeszerződésben ugyanis I. Ferdinánd király (1527–1564) vállalta, hogy az általa ténylegesen birtokolt, az Adriától Tokajig félkörívben húzódó Királyi

¹¹ Abdulgaffar Kirimi: *Umdetü-t tevarih* [A történetek lényege] Necip Asim (Ed.), Istanbul 1343/1924–1925, 115.

¹² A cikkben a háborúnak csak azon eseményeit említem, amelyben a tatárok érintve voltak. A háborúra vonatkozóan ld. Tóth Sándor László: *A mezőkeresztési csata és a tizenöt éves háború*. Szeged, 2000. Ivanics Mária: *A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban*. Budapest, 1994.

Magyarországért, pontosabban annak háborítatlan birtoklásáért évente 30 000 arany adót küld a Portára. A bécsi udvarban csak „tisztelegős ajándék”-ként számon tartott adót azért tartották vissza, mert 1591-ben a horvát határszélen kiújultak a harcok. A háború első szakasza sikerrel kecsegtetett, hiszen Győr várának 1594. évi elfoglalásával a törökök mintegy száz kilométerre megközelítették Bécset, de a várat megtartani nem tudták, mert négy év múlva újra magyar kézre került. A csorba kiküszöbölésére most észak felől próbálkoztak megközelíteni a fővárost. 1596-ban Eger elfoglalása, majd a mezőkeresztesi csatában aratott győzelem erre lehetőséget adott volna, de az időközben felázadt vazallusok,¹³ Erdély, Moldva és Havasalföld miatt inkább az Erdély kulcsának számító Váradot vették 1598-ban ostrom alá. A rossz időjárási körülmények, az állandó eső miatt felázott utak nem tették lehetővé az erős vár bevételeit. A következő évben hamvába holt kísérlet született arra, hogy béketárgyalások útján a háborút lezárják. A császárváros megközelítésének harmadik módja a Nagy Szülejmán szultán (1520–1566) által már kipróbált déli, a Drávára támaszkodó útvonal lett volna. Bár a török csapatok ez alkalommal sem jutottak el Bécsig, de Kanizsa várának 1600-ban való megszerzése egy évszázadon keresztül állandó fenyegetést jelentett az osztrák örökös tartományokra. A 17. század elejére aztán mindkét hadviselő fél kifulladt, s bár kisebb várak még gazdát cseréltek, lényegében a Bocskai felkelés mozdította ki a holtpontról az eseményeket, míg végül 1606-ban megszületett a várva várt zsitvatoroki béke.¹⁴

A tizenöt éves háború hadjárataiból a tatárok jócskán kivették a részüket. Gyakran a hadjárati idő után is Magyarországon maradtak, itt töltötték a telet, hogy katonailag biztosítsák az év folyamán megszerzett hódításokat az oszmán főserg tavaszi megérkeztéig. Gázi Giráj több alkalommal személyesen vezette seregeit Magyarországra.¹⁵ Kortársaitól a *Bora* ’jeges, északi szél’ jelentésű melléknevet kapta, utalva arra a gyorsaságra, amellyel az ellenségeit le szokta rohanni. 1594-ben húszezret meghaladó segédcsapatot hozott Győr alá Sinán pasa nagyvezír mellé. A hadjárat után, Temesvár alatt kapta kéz-

¹³ Mária Ivanics: Der Bündnisplan zwischen dem Chan Gazi Giray II. und dem Fürsten Sigismund Báthory aus dem Jahre 1598. *Hungarian–Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent* Géza Dávid–Pál Fodor (Eds.), Budapest, 1994. 183–198.

¹⁴ Karl Nehring, Magyarország és a zsitvatoroki szerződés. *Századok*, 120 (1986):1, 3–50.

¹⁵ Az 1596-os mezőkeresztesi csatában magát kitüntető fivérét, Feth Girájt küldte, míg a háború utolsó éveiben fia, Toktamis Giráj vezette a tatár sereget, 1604–1605 telére a Szerémségben maradt.

hez a szultán telelésre vonatkozó parancsát, de nem állt szándékában sokáig Magyarországon maradni. Isztambuli bizalmasához, Kefevi Hüszejin efendihez írt levelében arra hivatkozott, hogy katonái közül „*ki sebesült, kinek a lova veszett oda, mielőbb pihenőt kell adni nekik*”, s egyáltalán nem olyan hangnemben, melyet egy vazallustól várnánk, felhatalmazta barátját, mit mondjon arra az esetre, ha valaki Isztambulban szóba hozná, miért nem telel a kán Magyarországon: „*válaszolja ezt [nagyságod]: ennyi tellett tőlünk. Álljon elő az, aki ezen a veszélyes helyen nálunk többet tud szolgálni*”.¹⁶ A Temesvár melletti rövid táborozás nem tartozott a „klasszikus” telelések közé. Még egy hónapig sem időztek itt, s ezalatt a kán a saját és udvari népének szükségleteit még otthonról fedezte, katonái kisebb portyákat tartottak Szatmár és Kálló vidékén. A rövid teleléssel együtt a tatár főszereg összesen öt hónapot töltött Magyarországon.

1596-ban fivére, a *kalga* tisztséget¹⁷ betöltő Feth Giráj harcolt tatárjaival Mezőkeresztesnél. 1598-ban ismét Gázi Giráj jött Magyarországra, régi barátját, a szerdárnak, azaz a hadjárat vezetőjének kinevezett Szaturdzsi Mehmed pasát segítette. Amikor a szerdárt Várad sikertelen ostroma és a hadjárat eredménytelensége miatt a szultán megfojtatta, Gázi Giráj azonnal haza akart térni.¹⁸ Végül a tatár mirzák rábeszélésére, valamint a császárral folyó béketárgyalások okán mégis meggondolta magát. A telelésre kinn maradt kán a szultán teljhatalmú megbízottjaként tárgyalta a békéről a császári kommisszáriusokkal, de a megegyezést nem sikerült tető alá hozni. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy az 1599-es béketárgyalások több pontja átkerült a háborút 1606-ban lezáró zsitvatoroki békébe.¹⁹ 1598 telén a kán Zomborban, katonái pedig Szeged környékén táboroztak. Pusztasággá tették az Alföld déli részeit (Györffy 1986²), 1599 tavaszán-őszén pedig, amikor a béketárgyalások miatt a kán Vác környékén tartózkodott, Észak-Magyarországot dúlták fel (Köhbach 1976). 1599 decemberében a nagyvezír szerette volna, ha a tatárok még

¹⁶ Az isztambuli Nur-i Osmaniyye dzsámiban fennmaradt levélgyűjteményből. Jelzete: No.4292. p.156.

¹⁷ Az arany hordai gyakorlatnak megfelelően a kán mellett a hatalom gyakorlásából részt kapott az uralkodócsalád többi tagja is. Megválasztása után a kán a fiverei (ritkábban a fiai) közül egyet (legtöbbször a legidősebbet) maga mellé vett kalgának, azaz „társuralkodónak”. Ha a kán személyesen nem szállt hadba, a tatár sereget a kalga vezette. A kalga tisztséget betöltő Giráj családtagoknak jó esélyük volt arra, hogy a kán halála után trónra lépjenek, de nem jelentett automatikus trónöröklést.

¹⁸ Peçevi 1283/1866. *Tarih* II. 224–225.

¹⁹ Ivanics Mária: A zsitvatoroki békéhez vezető út. Az 1599. évi béketárgyalások. *Történelmi Szemle* 35 (1993)/3–4, 297–311.

egy telet kihúznak Magyarországon, de végül a török hadvezetés beleegyezett távozásukba.²⁰

Munkásságának másik meghatározó pillére, irodalmi levelezése, éppen magyarországi teleléseinek idejére esik. Gázi Giráj Zomborból élénk levelezést folytatott a kor legjelentősebb személyiségeivel, az isztambuli tudományos és irodalmi élet meghatározó szereplőivel, köztük a már említett híres jogtudós, Kefeví Hüszejin efendivel és a történetíró Szeádeddín efendivel, aki az oszmán szultánnak, III. Mehmednek (1595–1603) nevelője volt, s 1598–1599 között a főmufti (*şeyhülislâm*) tisztségét is betöltötte.²¹ Ékes oszmán-török nyelven írt, vers formában vagy verses betétekkel illusztrált leveleiben ecsetelte a magyarországi hadszíntéren való szolgálat és telelés nehézségeit, irodalmi formában örökítette meg személyes benyomásait a háborúról és a krími tatárok helytállását a veszélyes hadszíntéren, nem kímélte ugyanakkor az Isztambulban biztonságban ülő, korrupt portai hatalmasságokat sem.²² Levelei részben a krími-tatár krónikákban, részben oszmán levélgyűjteményekben maradtak fenn. Sudár Balázs fordításában közlöm az egyik legismertebb, vers-sorpár (*beyt*) formában írt levelét:²³

Csoda-e, ha keserűek vagyunk, nézzétek, olyanok vagyunk, mint a nád
Istenemre mondom, Zombor keserű vize az orrunkon folyik ki [elegünk
van Zomborból, I. M.].

Az iszlám népének országait a pogány pusztítja.
Jaj, Istenem, ti félelem nélküliek, csak vegyétek fel a csúszópénzt és üljetek
[nyugton]!

²⁰ Ibrahim Pecsevi: *Tarih [Történet]* II. 1283/1866, 228. Életrajzára ld. Fodor Pál, Egy pécsi származású oszmán történetíró: Ibrahim Pecsevi. *Pécs a török korban*. (Tanulmányok Pécs történetéből, 7.) Szerk. Szakály Ferenc–Vonyó József. Pécs, 1999, 107–131.

²¹ Ötkötetes krónikája, a *Tádzsü't tevârih [A történetek koronája]* kronologikus sorrendben tárgyalja az Oszmán Birodalom történetét az alapítástól 1520-ig. Egy-egy szultán uralkodásának leírása után számot ad a kor leghíresebb tudósairól és költőiről is. Szeádeddín elkísérte III. Mehmedet az 1596-os egri hadjáratra, és nagy szerepe volt abban, hogy a szultán nem futamodott meg a mezőkeresztesi csatából. Thúry József fordításában részletek olvashatók krónikájából. *Török történetírók*. Török-magyarkori történelmi emlékek. Második osztály. Fordította és jegyzetekkel ellátta Thúry József. I. kötet. Budapest, 1983. 96–184.

²² Kırımlı Abdullahoglu Hasan, Kırım tarihine ait notlar ve vesikalar [A Krím történetére vonatkozó feljegyzések és dokumentumok], *Azerbaycan Yurt Bilgisi* 1 (1932), No. 3, 118–122; No. 4–5, 159–166; No. 6–7, 249–252.

²³ Sudár: *A tizenöt éves...* 1159.

Mi a harcmezőn vért ontunk, vérkönnyet hullatunk,
Ti [csak] élveztétek a mulatság völgyében a boldogság kupájának örömét!

A szerencse *kánún*jának dallama igencsak hamis,
Ej, vezérek, ragadjátok meg a fülét (hangolókulcsait) és tekerjétek meg!²⁴

Ne gondoljátok, hogy a biztonságos föld a tietek marad,
Ha így megy tovább, [csak] legyetek türelemmel még egy-két napig, aztán meglátjátok!

Ha nem lesz helyrehozás, e tartomány kicsúszik a kezünkből,
Ha nem hisztek [nekünk], kérdezzétek a világ tájait (azaz: bárkit)!

Az urak [csak] gyűjtögessék az aranyat a korrupcióból!
Bízzátok őket a Korán eme versére. „Akik felhalmoznak...”²⁵

Gázi kán e verset hozzátok küldte,
Ha hazugságot szólna, Zombortól kérdezzétek azt!

Gázi Giráj utoljára 1602–1603 telén tartózkodott Magyarországon.²⁶ Olyan későn érkezett a hadjáratra, hogy amikor a szerémi síkságra ért, szembetalálkozott a téli szállásra vonuló török sereggel. Seregének egy része Székely Mózeset támogatta az erdélyi fejedelemség megszerzésében, másik feladata az 1600-ban török kézre került, s rá egy évre visszafoglalni próbált fontos

²⁴ Sudár Balázs értelmezésében: „A sorpár kétértelmű. Elsődlegesen egy hamis hangszer-ről, a *kánún*ról szól. A mi cimbal munkhoz hasonló, sokhúros hangszer behangolása nem könnyű feladat, éppúgy, mint ahogy a sokféle érdek összehangolása sem az. Ilyenkor a hangszer fülét (azaz a hangolókulcsait) kell megcsavarni, mint ahogy a parancsot nem teljesítő alattvalók esetében is. A parabolát még egy kétértelmű szó tetézi: a *devlet kánuni* azaz a ‘szerencse kánún’-ja kifejezés az ‘ország törvénye’-ként is fordítható (A *devlet* szó ugyanis egyaránt jelenhet szerencsét, országot és birodalmat, míg az azonos hangalakú, de görög eredetű *kánún* szó jelentése ‘törvény’. I.M.) A másodlagos értelmezés tehát arra szólítja fel a bölcs ítéletűt, azaz a szultánt, hogy szedje ráncba elkanászodott alattvalóit.” Sudár 2004. 1159.

²⁵ „Akik azonban aranyat és ezüstöt halmoznak föl, és nem költenek abból Allah útján, azoknak adj hírt arról, hogy fájdalmas büntetés [vár rájuk]” Korán 9:34.

²⁶ A következő évben a fia, Toktamis Giráj vezette a tatár sereget. Magyarország déli vidékeinek pusztulását jól mutatja, hogy számukra már csak Szerbiában, Krusevác környékén tudtak telelő helyet kijelölni.

végvár, Kanizsa biztosítása és élelemmel való ellátása volt. Még azon az őszön két portyát vezettek a Muraközbe, 1603 januárjában pedig mintegy 12 000 tatár teljesen kifosztotta a Nádasdy- és Batthyány- birtokokat.²⁷ A telet a kán Pécssett töltötte, ahol a hosszú téli estéken hódolhatott a múzsáknak.

Pécs Gázi Giráj irodalmi munkásságának egy újabb állomását jelentette. Őseinek keleti török irodalmi nyelvén írt két poémájának keletkezési körülményeit jóllehet a krími krónikákból és a pécsi születésű, kortárs oszmán történetíró, Ibrahím Pecsevi tollából jól ismerjük, mégis számos probléma merül fel velük kapcsolatban. Abban minden korabeli szerző egyetért, hogy Gázi Giráj 1602–1603 telén a 16. századi klasszikus költő és gondolkodó, Fuzúli műveinek mintájára írt átköltéseket.²⁸ A parafrázis a keleti irodalomban jól ismert műfaj, és semmit sem von le a mű értékéből, hogy ugyanazt a témát más művészi eszközökkel, esetleg más nyelven újra átdolgozzák. A krími tatár történetíró, Szejjíd Muhammed Rízá (1737) azt állítja, hogy Gázi Giráj Pécssett írt, *Rózsa és fülemüle* (*Gül ve bülbül*) című munkája nem más, mint Fuzúli *Jó és rossz* (*Nik u bed*) néven ismert poémájának átköltése.²⁹ Az adatot változatlanul átvette a 19. századi krími krónikás, Halim Giráj is. Halim Giráj művének kiadója, Arifzáde Hilmí jegyzeteket írt a krónikához, melyben hivatkozás nélkül közölt egy Pecsevinek tulajdonított részletet.³⁰ Eszerint Gázi Giráj két művet írt volna Magyarországon: Fuzúli már említett, *Jó és rossz* poémájának átdolgozását *Rózsa és fülemüle* néven, illetve egy versengő-poémát³¹ *Kávé és bor* (*Kahve u bade*) címmel. Pecsevi általam ismert krónikakiadásában azonban csak ez utóbbi szerepel, ráadásul ebben Pecsevi hozzáteszi, hogy a *Kávé és bor* nem más, mint Fuzúli *Hasís és bor* (*Beng u bade*) című alkotásának parafrázisa.³² Csakhogy Fuzúlinak *Jó és rossz* című poémájáról az irodalomtörténet mit

²⁷ Dávid–Fodor 1982/2, 294.

²⁸ Azerbajdzsán származású oszmán költő (1494–1556). Eredeti neve Muhammad ibn Sulaymān, a Fuzúli az írói neve. <http://www.iranicaonline.org/articles/fozuli>

²⁹ Seyyid Muhammed Riza: *Esseb us-seyyār fī aḥbār-i mulūk-i tatār* [A hét planéta a tatár uralkodók híreiben]. Mirza Kazembeg (Ed.) Kazan', 1832, 110.

³⁰ Halim Giray 1327/1911, 64.

³¹ A versengő-poéma (*munázara*) a tipikus keleti műfajok közé tartozik, melyben két hasonló dolog (kétféle ital, kétféle gyümölcs) vetélkedik egymással. A dolgok azonban emberi jellemeket testesítenek meg, így áttételesen alkalmat adnak olykor éles kritikára is. Sudár Balázs: A hódoltság meg a kávé. *Szolgáltatokat ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek*. Szerk. Császtvay Tünde–Nyerges Judit. Budapest, 2009, 368–371= <http://www.balassikiado.hu/BB/NET/Studiolum/Sudar.pdf>

³² Ibrahim Peçevi 1283/1866. *Tarih* Bd. II. 251.

sem tud, ellenben a *Hasis és bor* című munkáját jól ismerjük! A Gázi Girájnak tulajdonított *Rózsa és fülemüle* is létezik. A *Kávé és bor* poéma viszont nem maradt fenn, vagy lappang. Gázi Giráj irodalmi munkásságának első török kutatója, Ertaylan mégis úgy véli, annak ellenére, hogy eddig nem került elő, léteznie kellett, hiszen a két hasonló témájú költemény, a *Hasis és bor*, illetve a *Kávé és bor* egymást erősíti.³³ Mindenesetre a kérdésben addig nem lehet tisztán látni és továbblépni, amíg az irodalomtörténészek fel nem tárják Gázi Giráj irodalmi munkásságát.

A Magyarországon telelő krími kán költői tehetsége és érdeklődése a tudományok iránt nem maradt rejtve magyar kortársai előtt sem. Az erdélyi történetíró, Szamosközy István jegyezte fel róla az alábbi sorokat: *Az tatár hán Alip Kazi Ghiray minden hadaiban egy teve könyvet hordoz vele, mert igen jó deák tudós ember az török, szerezseny és persiai nyelvekben, ezen kívül sok tudós papokat, kiktől minden dologról tanul. Akármely nagy dolgaiban írást olvas, tanul.* Hozzátette még, hogy *„Az tatár hán igen emberséges ember, jó deák ember az ü nyelveken való deákságban, szinte fejedelemhez illendő mind erkőcse, mind termete. Most 1603. úgymint 40 esztendő ember, neve Gazi Ghirai hán, egy fia vagy on vele, tizenöt esztendő ifjú. Októberben 1603. Pécsen volt mind az fiával együtt”.* Szamosközy „deákos” műveltség alatt nyilván azt értette, hogy a kán, krími tatár anyanyelvén túl, a kelet három, fent említett kultúrnyelvét egyaránt bírta.³⁴

Bár erről magyar kortársának már nem volt tudomása, Gázi Giráj sokoldalú személyiségéhez hozzátartozott a zenei műveltség is. Nemcsak játsszani tudott a különféle hangszereken, de zeneszerzőként is megállta a helyét. Az általa komponált művek gyakran csendülnek fel ma is a koncerttermekben.³⁵ Irodalmi művei pedig ugyanúgy részei a tankönyveknek, mint nálunk Zrínyi Miklós költeményei.

Gázi Giráj kán nyilvánvalóan tehetséggel megáldott embernek született, de tehetségének kibontakozásában, ifjú személyiségének kialakulásában minden

³³ Ertaylan, 1958, 63. Sudár Balázs *A hódoltság meg a kávé* című cikkében érintette Gázi Giráj *Kávé és bor* költeményét is. Szerinte is összefügg a két munka, nem lehetett ugyanis véletlen az átdolgozandó mű kiválasztása. Utalt arra, hogy Fuzúlinál a bor a perzsa sahot, az ifjú Iszmáílt, míg a hasis az idős és enervált Bajezid szultánt testesíti meg. A *Kávé és bor* kapcsán arra gondolt, hogy talán maga Gázi Giráj és III. Mehmed szultán áll az egymással vetélkedő italok mögött. 2004, 371.

³⁴ Szilágyi Sándor, *Szamosközy István történeti maradványai*. 4. (Monumenta Hungariae Historica Scriptores, 30) Budapest, 1880, 208.

³⁵ Meghallgathatók többek között itt: <http://www.youtube.com/watch?v=G-2I01ISHQ8>

bizonytal szerepet játszott az a pezsgő kulturális-szellemi milliő, amely a nyugati és keleti kultúrák keresztútján fekvő Krímfélszigeten a 16. században jelen volt. A muszlim török-tatár népességgel együtt éltek itt az ortodox vallású görög, a latin kereszténységhez tartozó, reneszánsz műveltségű olasz, valamint az örmény közösségek. A török nyelvet beszélő, de a zsidó vallás egy változatát követő karaimok révén pedig jelen volt a harmadik nagy világvallás is. A kulturális sokszínűség és az Európával való állandó kapcsolat ellenére Gázi Giráj irodalmi munkásságának meghatározó példaképe mindvégig a perzsa irodalom maradt, melynek adaptációjával a keleti magaskultúra értékeit közvetítette a tatárságnak.